

Beynəlxalq humanitar hüquq dedikdə, hüquq norma və prinsiplərinin elə bütöv sistemi başa düşülür ki, həm beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunur, beynəlxalq hüquq subyektlərinin silahlı mübarizə aparılmasının müəyyən vasitə və metodlarını tətbiq etməsini qadağan etmək və məhdudlaşdırmaq, mübarizə gedişində münaqişə qurbanlarının mühafizəsini təmin etmək üzrə qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini yaradır və həmin norma və prinsiplərin pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edir.

XIX əsrdən insan hüquqları dövlətlərin konstitusiyalarında təsbit edilməyə başlandı və indi demək olar ki, bütün ölkələrin konstitusiyaları bu cür təminatlar nəzərdə tutmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin I maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, Təşkilatın qarşısında duran başqa məsələlərlə yanaşı, onun bir məqsədini də, irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, bütün insanlar üçün insan hüquq və azadlıqlarına hörmətin təmin edilməsi təşkil edir. Hazırda bir çox universal və regional xarakterli beynəlxalq müqavilələrdə insan hüquqları öz təsbitini tapmışdır. İnsan hüquqları haqqında normalar beynəlxalq hüquqi sənədlərdə rəsmi təsbitini tapandan sonra ilk vaxtlar bu normalarla humanitar hüquq normaları arasında qarşılıqlı əlaqə, onların hər birinin beynəlxalq hüquqda yeri barədə fikir ayrılıqları meydana çıxdı. İnsan hüquqları beynəlxalq birləşmiş yeni ideyalarını ifadə edən sistem kimi meydana çıxmışdı. J.Pikte belə hesab edir ki, insan hüquqları beynəlxalq humanitar hüququn bir hissəsidir və bu hüquqlar son nəticədə humanitar hüquqa əsaslanmalıdır. Bu iki hüquq sahəsinin tətbiqi və mənşəyinə diqqət yetirən müəlliflərin fikrincə, bu hüquq sahələri ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərməlidir. Həm də bu mövqə tərəfdarları insan hüquqları hüququnun humanitar hüquqdan üstünlüyünü qəbul edirlər. X.P.Qassere görə isə, beynəlxalq humanitar hüquq insan hüquqlarının silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan xüsusi hissəsidir.

D.Şindler beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları arasında qarşılıqlı əlaqələri tədqiq edərək beynəlxalq hüququn bu iki qolu arasında sıx əlaqənin mövcud olmasını təsdiq edir və göstərir ki, beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları ayrı-ayrı müqavilələrin predmeti olmalıdır. Bundan başqa beynəlxalq humanitar hüquq müddəaları döyüş aparılmasına dair qaydaları da əhatə etməlidir. Bu cür qaydalar isə insan hüquqları sahəsindən kənaradır və ayrıca baxış predmeti olmalıdır. Daha sonra D.Şindler göstərir ki, beynəlxalq humanitar hüququn məzmunu insan hüquqları haqqında konvensiyaların məzmunu ilə qismən uyğun olsa da onlara riayət olunması və sanksiya tətbiq edilməsi üzərində nəzarət mexanizminə münasibətdə müxtəliflik vardır. Nəhayət, başqa bir qrup müəlliflər belə hesab edirlər ki, hər iki hüquq sahəsi müstəqildir, lakin onlar arasında qarşılıqlı əlaqə olmaqla onlar bir-birini tamamlayır.

BMT-nin 1968-ci ildə Tehrandə keçirilmiş insan hüquqları üzrə beynəlxalq konfransda qəbul edilmiş "Silahlı münaqişələr zamanı insan hüquqlarına hörmət etmək haqqında" XXIII qətnamədə insan

hüquqları və beynəlxalq humanitar hüququn qarşılıqlı əlaqəsi rəsmi olaraq tanındı. Əlbəttə, bu hüquq sahələrinin bir sıra oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Belə ki, humanitar hüququn himayəçiliyindən ayrı-ayrı şəxslər istifadə edir, bu hüququn həyata keçirilməsinə isə əsasən dövlətlər cavabdehlik daşıyır. Şəxsin müəyyən hüquqlardan istifadə etməsinin onun üzərinə müəyyən vəzifələr qoyulması ilə müşayiət olunan hallar humanitar hüquqda az rast gəlinir. İnsan hüquqları sahəsində isə bütün insanlar üçün bərabər hüquqlar müəyyən edilmişdir. İnsan hüququnun məqsədi ayrı-ayrı fərdlərin şəxsiyyət kimi inkişafı, onların şəxsi, sosial, siyasi və iqtisadi hüquqlarını həyata keçirmək üçün imkanların təmin olunmasıdır. Hüququn bu sahəsi insan şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına xidmət edir. Humanitar hüquq isə silahlı münaqişələr zamanı insan ləyaqətinin mühafizəsinə xidmət edir. Yəni, insan hüquqları fərdin inkişafına yeni perspektivlər açdığı halda, humanitar hüquq fərdin qorunmasına xidmət edir. İnsan hüquqları təsbit edilmiş bəzi beynəlxalq hüquqi aktlarda, məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 15-ci

zama salınır. Beynəlxalq humanitar hüquq müstəsna olaraq beynəlxalq hüquq qaydası pozulan zaman tətbiq edildiyi halda, insan hüquqları silahlı münaqişələr zamanı öz qüvvəsində qalsa da, əsasən, sülh vaxtı tətbiq olunur.

Beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları arasında mövcud olan fərqlərə baxmayaraq, onlar ideoloji cəhətdən eyni tarixi və fəlsəfi köklərə malikdir. Hər iki hüquq sahəsi insanı ona düşmən olan qüvvələrdən qorumaq üçün yaranmış, hər iki hüquq sahəsi global cəhətdən eyni məqsədə və eyni "subyektə"-insana xidmət edir. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının əksəriyyəti özü icra olunan normalardır. Yəni, onların tətbiqi üçün xüsusi tədbirlərin görülməsinə ehtiyac yoxdur. Bununla belə Cenevrə Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokolların bəzi müddələrinin icra olunması üçün dövlətlər implementasiya tədbirləri görməlidirlər. Implementasiya tədbirləri dedikdə, beynəlxalq humanitar hüquqa aid sazişlərin prinsip və normalarının milli səviyyədə konkretləşdirilməsi üçün hüquqi və ya praktiki xarakterli xüsusi tədbirlərin görülməsi başa düşülür. Dövlətlər implementasiya

İnsan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq

maddəsində, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsində, İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının 27-ci maddəsində dövlətdə millətin taleyini təhlükədə qoyan və mövcudluğu rəsmi surətdə elan edilən fəvqəladə vəziyyət yarananda həmin beynəlxalq sənədlərdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının müəyyən qədər məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Beynəlxalq humanitar hüquqda isə hər hansı hüququn məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Beynəlxalq humanitar hüquq daha çox mərhəmət, şəfqət ideyalarına əsaslandığı halda, insan hüquqlarında ədalətliyyə daha çox üstünlük verilir. Beynəlxalq humanitar hüquq müharibə qurbanlarının müdafiəsinə, insan hüquqları isə beynəlxalq normaların pozulmasının qarşısının alınmasına daha çox diqqət yetirir. İnsan hüquqlarında daha ümumi hüquqlar öz təsbitini tapmışdır. Beynəlxalq humanitar hüquq normaları isə daha səciyyəvi xarakter daşıyır. İnsan hüquqları normaları ilə əsasən dövlət və onun öz vətəndaşları arasındakı münasibətlər nizama salınır. Beynəlxalq humanitar hüquqda isə dövlətlə düşmən dövlətin vətəndaşları arasında münasibətlər ni-

tədbirlərini artıq dinc vaxtı həyata keçirməlidirlər ki, silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn özü icra olunmayan normaları dərhal fəaliyyətə başlasın. Belə bir təsəvvür yarana bilər ki, silahlı münaqişə zamanı hüquqi münasibətləri nizama salan normalara dinc dövrdə diqqət yetirmək zərurəti yoxdur. Lakin dinc dövrdə beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası üzrə tədbirlərlə bağlı irəliləyiş doğru addımlar atılmazsa, onda silahlı münaqişələr.

Beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularının cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməsi ilə yanaşı, bu cür pozuntuların qarşısının alınması sahəsində öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsi üçün qanunvericilikdə bəzi ümumi prinsiplərin nəzərdə tutulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə intensiv surətdə qoşulması ilə səciyyəvidir. Dövlətin beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməsi (pacta sunt servanda) beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş (jus cogens) prinsiplərindədir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. Respublikamız paxta suntservanda prinsipinə sadıq qalaraq beynəlxalq öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirir.

12 avqust 1949-cu ildə qəbul edilmiş Cenevrə Konvensiyalarının icrasını nəzərdə tutan normalarda

- (I Cenevrə Konvensiyası mad. 47;
- II Cenevrə Konvensiyası mad. 48;
- III Cenevrə Konvensiyası mad. 127;
- V Cenevrə Konvensiyası mad. 144)

İştirakçı dövlətlərin üzərinə qoyulmuş öhdəliklərdən biri də Konvensiya mətninin həm dinc, həm də müharibə dövründə öz ölkələrində bacardığıca geniş yaymaq, o cümlədən onun öyrənilməsinə hərbi və mümkün qədər mülki tədris proqramlarına daxil etməkdir. Azərbaycan Respublikası 21 aprel 1993-cü ildə Cenevrə Konvensiyasına qoşulmuş və üzərinə götürdüyü öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin edir. Respublikamızın hərbi və mülki ali təhsil müəssisələrində "Beynəlxalq humanitar hüquq" fənninin tədris olunması, məhz bu öhdəliyin yerinə yetiril-

məsinin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. Müxtəlif ali tədris müəssisələrində "Beynəlxalq humanitar hüquq" fənninin tədris olunmasına baxmayaraq Azərbaycan dilində dərslərin olmaması tədrisin səmərəliliyini xeyli azaldır. Tərəfimizdən yazılmış "Beynəlxalq humanitar hüquq" dərsləri predmetin öyrənilməsinə mövcud boşluğun aradan qaldırılmasına xidmət edir. Dərslər iyirmi fəsildən ibarət olmaqla predmetin ən aktual məsələlərini əhatə edir. Dərslərin birinci fəslə humanizmə ideyalarının yaranması və inkişafı məsələlərinə həsr olunmuşdur. Dərslərdə Azərbaycanda humanizmə ideyalarının yaranması və inkişafı, islamda humanizmə məsələlərindən bəhs edilməklə həmin ideyaların Azərbaycan xalqı üçün yad olmaması əsaslandırılmışdır. Beynəlxalq humanitar hüququn dövlətdaxili hüquq, insan hüquqları, beynəlxalq ekologiya hüququ, beynəlxalq təhlükəsizlik hüququ, beynəlxalq cinayət hüququ ilə qarşılıqlı əlaqəsinin dərslərdə öz əksini tapması beynəlxalq humanitar hüququn bir elm kimi yerinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb edir.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru